

Irena Rudziewicz

Atmosfera religijności w poezji Franciszka Bahuszewicza

Acta Polono-Ruthenica 2, 163-176

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Irena Rudziewicz
Olsztyn

Atmosfera religijności w poezji Franciszka Bahuszewicza

Każda epoka literacka wysuwając istotne problemy wykorzystuje specyficzne obrazy i środki artystyczne. W warunkach przełomowych, w momentach ogólnego kryzysu wartości moralnych, politycznych, gospodarczych i kulturalnych, w chwilach decydujących, w przededniu istotnych wydarzeń dziejowych literatura, przedstawiając najbardziej charakterystyczne aspekty rozwoju, często sięga do motywów biblijnych, tematyki religijnej, znamion i atrybutów wiary, różnorodnych form kultu religijnego. Religia w przeciągu wieków była w sposób znaczący związana z człowiekiem, z jego sposobem życia, działalności, istnienia, wielokrotnie inspirując i kształtując duchowe oblicze, odpowiedzialność za siebie i innych, wyrażając tęsknotę ludzi za harmonią, dobrem, sprawiedliwością, pięknem i prawdą. Inspirowała również wszelkie dziedziny i działania życia kulturowego, uzasadniając je i motywując. „Kultura - to rozwój duchowy, oparty na wartościach religijno-moralnych, uczy odróżniać dobro od zła, szanować każdego człowieka, zwłaszcza słabszego, rozliczać się w sumieniu ze swoich czynów”¹ i troszczyć się o każdego człowieka, widząc w nim brata, przyjaciela, istotę ludzką, godną pomocy, współczucia, miłości.

Sacrum w literaturze pojawia się przede wszystkim na polu tematycznym. Sakralne motywy, wątki, idee, tematy, fabuły, poetyki przenikają poezję; z tradycji religijnych czerpią formy prozatorskie. Religijność w utworach literackich przejawia się w różnorodnych formach: w warstwie tematycznej i słownej, wątkach myślowo-obrazowych, sposobach interpretowania rzeczywistości i światopoglądów, budowie, języku, stylu i poetyce tekstów, możliwościach modelowania, ukazywania, artykułowania i mówienia o świecie. Literatura, prezentując tradycje i oby-

¹ K. Bukowski, *Biblia a literatura polska. Antologia*, Warszawa 1984, s. 8.

czaje, filozoficzno-refleksyjny i filozoficzno-kulturowy sposób widzenia rzeczywistości, świata i człowieka, częstokroć wykorzystuje formalne znaki, symbole, gesty, obrzędy i atrybuty wiary chrześcijańskiej. Religia dostarcza oryginalnych impulsów, przynosi wiele artystycznych rozwiązań ważnych i doniosłych kwestii społecznych, ideowych, moralnych w stosunkach międzyludzkich, pomaga tworzyć konkretne postaci, portrety, sytuacje, obrazy, tematy i fabuły w utworach literackich, gdyż „bezpośrednim przedmiotem literatury pięknej i sztuki jest sam człowiek, problemy jego osobistego życia w środowisku, z którym jest osobiście związany”².

Tematyka religijna zajęła istotne miejsce w spuściznie literackiej wielu pisarzy na całym świecie.³ Motywy, wątki, elementy religijne najpełniej pomagają wyrazić ogólnoludzkie zasady moralno-etyczne, humanistyczne wartości wypracowane przez pokolenia, idee człowieczeństwa, najszczytniejsze i najwartościowsze ideały występujące na ziemi, przynosząc częstokroć rozwiązanie wielu kwestii i problemów, jak np. wolności, sprawiedliwości, prawdy, stosunków międzyludzkich, dobra i miłości. Lektura wielu dzieł literackich dotyka ludzkiego istnienia w jego moralnym i religijnym aspekcie, gdyż zawiera istotne i ważne sądy dotyczące stosunku do innych ludzi i świata, natury ludzkiej, duszy, Boga, przeznaczenia, wszechświata, umysłowego i duchowego rozwoju jednostki, jej godności, uczuć i umysłu. Literatura „jest i zawsze zapewne będzie sądzona w świetle pewnych norm moralnych. Ale moralnych ocen

² J. Chalasiński. *Kultura i naród. Studia i szkice*, Warszawa 1968, s. 371-372.

³ Zob. m.in. *Każdej nocy, każdego dnia. Antologia polskiej liryki religijnej*, Warszawa 1988; *Sacrum i sztuka*, opr. N. Cieślińska, Kraków 1989; *Sacrum w literaturze*, pod red. J. Gotfryda, M. Jasińskiej-Wojtkowskiej, St. Sawickiego, Lublin 1983; *Religia a sens życia człowiekiem*, pod red. Z. J. Zdybickiej, Lublin 1994; *Kultura a religia*, Warszawa 1977; *Antologia polskiej poezji metafizycznej epoki baroku. Od Mikołaja Sępa Szarzyńskiego do Stanisława Herakliusza Lubomirskiego*, oprac. i wstępem opatrzył K. Mrowcewicz, Warszawa 1993; *Polska liryka religijna*, pod red. St. Sawickiego, P. Nowaczyńskiego, Lublin 1983; M. Eliade. *Traktat o historii religii*, tłum. J. Wiarusz-Kowalski, Warszawa 1966; tenże, *Sacrum - mit - historia*, tłum. A. Tatar-kiewicz, Warszawa 1974; *Słowo o Bogu i człowieku. Myśl religijna Słowian Wschodnich doby staroruskiej*, wybrał, przeł. i oprac. R. Łużny, Kraków 1995; W. Wojtowicz, *Motyw cerkwi w poezji polskiej po II wojnie światowej*, „Zeszyty Ukrainoznawcze”, Kraków 1995, t. 3-4, s. 275-295; *Biblia a literatura*, pod red. St. Sawickiego, Lublin 1986.

dział literackich dokonujemy zawsze zgodnie z kodeksem moralnym akceptowanym przez każde pokolenie bez względu na to, czy kodeks ów znajduje zastosowanie w życiu”⁴. Utwory literackie dają podstawę do przeprowadzenia analizy, zebrania materiałów o prądach literackich i umysłowych, obyczajowości, kulturze, religijności i życiu społecznym konkretnych epok i narodów.

W drugiej połowie XIX wieku, szczególnie po upadku powstania styczniowego, rozwój literatury białoruskiej został zahamowany przez zakaz używania języka białoruskiego i druku w tym języku. Nie powstrzymało to jednak odrodzenia zarówno kultury, jak i świadomości narodowej Białorusinów. Literatura białoruska rozwijała się na pograniczu Wschodu i Zachodu, korzystała z ojczystego folkloru, czerpała wątki, motywy, idee i środki artystyczne z literatury polskiej, wywodziła się z ducha chrześcijaństwa. Wynikało to ze wspólnych polsko-wschodniosłowiańskich kontaktów, powiązań i zależności, społeczno-kulturalnych i literackich związków, inspiracji i układów, wzajemnego przenikania, ścierania i umacniania elementów i pierwiastków rodzimych i napływowych. Można by powiedzieć, że literaturę białoruską kształtują elementy napływowe oraz „fascynują podania, legendy, miejscowe zabobony, przenikanie się kultur, ludzka mentalność, walka dobra i zła, tolerancja, tradycje wynikające z religii”⁵. Odrodzenie i kształtowanie nowożytnej literatury białoruskiej odbywa się w ścisłym powiązaniu z tradycją i przeszłością. Szczególnie ważną rolę odegrała wśród Białorusinów Unia Brzeska (1596), która w sposób znamieny wpływała na istotę, kształt, rodzaj kontaktów, powiązań, stosunków społecznych, politycznych, religijnych, kulturowych, literackich na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim.⁶

⁴ T. S. Eliot, *Literatura a religie*, [w:] *Nowa krytyka. Antologia*, wybór H. Krzeczowski, wstęp i oprac. Z. Łapiński, tłum. J. Piasecki, Warszawa 1983, s. 90-91.

⁵ J. Niczyporowicz, *Nowe kresy*, „Polityka”, 1996, nr 38, s. 54.

⁶ Na temat Unii Brzeskiej zob. m.in.: *Unia Brzeska. Geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, pod red. R. Łuźnego, F. Ziejki, A. Kępińskiego, Kraków 1994; *Dzielo chrystianizacji Rusi Kijowskiej i jego konsekwencje w kulturze Europy*, pod red. R. Łuźnego, Lublin 1988. Rec. tomu zob.: B. Białokozowicz, *Tysiącletcie Chrztu Rusi w najnowszych badaniach polskich*, „Slavia Orientalis”, 1990, nr 1-2, s. 183-206; E. Przekop, *Rzym - Konstantynopol. Na drogach podziału i pojednania*, Olsztyn 1987; A. Jobert, *Od Lutra do Mohyły. Polska wobec kryzysu chrześcijaństwa 1517 - 1648*, tłum. E. Sękowska, Warszawa 1994, s. 231-299; A. St. Fenczak, *Z dzie-*

W połowie XIX wieku wśród wielu działaczy, literatów i poetów białoruskich wyróżnia się postać Franciszka Bahuszewicza (1840 - 1900), którego spuścizna literacka była podporządkowana tematyce społeczno-patriotycznej, wprowadzała w nastrój i problematykę epoki, dotykała przyczyn zła i niesprawiedliwości, oddziaływała i prezentowała związki tradycji, obyczajów, wierzeń, folkloru, religijności ludu ze współczesnymi problemami życia. Wychowany w duchu polskości i katolicyzmu Bahuszewicz zachwycił się bogatym światem folkloru ludu białoruskiego, odkrył piękno liryki ludowej, widział głęboką, prostą, prawdziwą wiarę ludności wiejskiej, podziwiał ich religijność i wierność dogmatom ojców i dziadów. Widać to w utworach o mentalności chłopca białoruskiego, gdzie przewija się chrześcijański kontekst, nowe ujęcie problemów etyczno-moralnych i społecznych, mądrość życiowa, filozofia i etyka chłopska oparta na dogmatach wiary. Właśnie chrześcijaństwo - jak nie bez racji stwierdza Bazyli Białokozowicz - miało wpływ na „kształtowanie się rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej świadomości narodowej”⁷. Dostosował Bahuszewicz swoją twórczość do potrzeb duchowych ludu białoruskiego, poziomu umysłowego, poglądów i świadomości chłopów. Konkretno polityczno-społeczne warunki drugiej połowy XIX wieku spowodowały u Bahuszewicza wzrost zainteresowania problematyką ekonomiczno-społeczną, nowymi prądami niepodległościowymi i kulturalnymi oraz rozwojem samoświadomości narodu białoruskiego, który coraz bardziej odczuwał i rozumiał niesprawiedliwość istniejących stosunków gospodarczych, politycznych i społecznych. W swoim głównym nurcie poezja Bahuszewicza przeniknięta jest sprawą stosunków społeczno-politycznych, poglądów narodowo-niepodległościowych, pragnieniem przewyciężenia

jęw stosunków między obrządkami Kościoła katolickiego na obszarze greckokatolickiej diecezji lwowskiej w wieku XVIII, „Slavia Orientalis”, 1989, nr 3-4, s.585-592; *Historia Kościoła w Polsce*, pod red. J. Kłoczewskiego, Kraków 1969; E. Likowski, *Dzieje Kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVII i XIX wieku*, Warszawa 1906; Б. Н. Флоря, *Брестская уния 1596 года и некоторые вопросы конфессиональных отношений на Украине и в Белоруссии в первой половине XVII века*, „Славяноведение”, 1996, nr 2, s. 22-52; А. М. Сапунов, *Очерк исторических судеб православия и русской народности в Белоруссии и пределах Полоцкой епархии в частности*, Витебск 1910.

⁷ B. Białokozowicz, *Tysiąclecie Chrztu Rusi w najnowszych badaniach polskich*, „Slavia Orientalis”, 1990, nr 1-2, s. 205.

bierności i niedoli ludu białoruskiego, rozbudzenia jego świadomości i aktywności.

Religijność w utworach Bahuszewicza przejawia się w sposób dyskretny, wypływa ze szlacheckiego pochodzenia i wyznania katolickiego, związana jest z jego światopoglądem, zawiera przesłania uniwersalne i niepowtarzalne w sposobie pokazywania i mówienia o świecie. Przy wzmiankach o religijności Białorusinów odwołuje się poeta do szerokiego kręgu zjawisk społecznych, historycznych, kulturalnych i folklorystycznych, które stanowią niezbędny kontekst. Postawa religijna w utworach uwidaczniana jest zarówno pośrednio, jak i bezpośrednio. Bohater wiersza *Swaja ziemia* w sposób jawny, otwarty i śmiały oznajmia, że jest wiary katolickiej, od niej nie odstąpi i do cerkwi przysięgać nie pójdzie:

Zdali u saldaty „Stupaj prysiahać
Na wierność!” „Oj nie kažu, panie,
Ja katalik, hatoŭ pamahać
I ludziom i caru daju abiacanie,
Ale prad Boham swaim, u kaściele.
Jak Boh prykazaŭ, u swajej wiery:
Bo Boh u mianie u sercy tykiele,
A waszamu Bohu zysk treba pepiery!”⁸

Nie pomogły kary, namowy, przekupstwa. Zakorzeniona głęboko uczuciowość, obyczajowość, prawdziwa religijność wpojona w młodego bohatera od dzieciństwa zwycięży. Cała rozwlekła sfera sacrum, a także miłość do rodzinnej ziemi, jej uroków, tęsknota do piaszczystych i nieurodzajnych skrawków, gdy się jest od nich daleko, umacniały jego wiarę i pomagały wytrwać i zwyciężyć władzę świecką i cerkiewną.

Tuzali doŭha mianie i haniali.
I pop nawuku mnie hawaryŭ.
A ja dziarżusia bolejšy dalej
I sam zamuczyŭ i ich zaduryŭ.
Tykiż zapisali, szto ja katalik
I prysiahu daŭ u kaściele! (S., s. 38).

⁸ *Smyk Białoruski Szymona Reuki z pad Barysowa*, Poznań 1894, s. 37. (Cytaty pochodzące z tego wydania oznaczono w tekście literą „S”).

W swojej postawie, przekonaniach i oporze nawiązuje bohater do wieloletniej tradycyjnej walki ojców i dziadów za wiarę. Przypomina tych, którzy przymuszali mieszkańców Białorusi do przyjmowania prawosławia, do chodzenia do cerkwi, namawiali do odrzucenia panującej na tej ziemi tradycji katolickiej, która z czasem stawała się integralną częścią świadomości, istotnym elementem obrony przed obcą władzą i wiarą, formą identyfikacji narodowej.

Ale za wieru dyk ciarpieli nia mała.
 Asesar zhanajaje, zdziraje i mucze nas dość,
 A pop sabie także dziareć z nas, bywała.
 I jak tolki, bywała, zwanar toj zadzwonie,
 Dyk tut jak z ziarni asesar t y ć!
 I gwałtam z chat ciahnie, u cerkwu honie,
 Prosta u swiacie nia można i żyć. (S., s. 36)

Głęboko i szczerze wierzący lud nie poddawał się władzy, rozkazom i wszelkimi dostępnymi środkami bronił przed narzucaną odgórnie wiarą, uciekał od uczestniczenia w prawosławnych nabożeństwach, nie słuchał i nie podporządkowywał się oficjalnym zarządzeniom i nakazom. Praktykujący lud wiejski gromadził się w lasach, wśród pól i łąk, gdzie były odprawiane modły, chrzczono dzieci, udzielano ślubów.

By nawrócić chłopów białoruskich na prawosławie, oficjalne władze carskie oraz właściciele dóbr ziemskich używali różnych sposobów. Były składane obietnice dużych przydziałów ziemi, urządzano przyjęcia i poczęstunki, kuszono wynagrodzeniem i dobrobytem, wykorzystywano nauki moralno-etyczne, atrybuty wiary i religii. Do zniewolenia, gnębienia, podporządkowania pojedynczego człowieka i całych grup społecznych stosowano elementy etyczne i religijne, gdyż były one często podstawą mądrości życiowej, norm moralnych, poczucia sprawiedliwości gromad wiejskich, a nawet narodu.

Ech, każe, rybiaty! - wy duraki,
 Szto u ruskaj ziarni, dy kataliki!
 Nu, car was prymaje u swaju wieru;
 Daść ziarni mnoha!.. Wy, na papieru,
 Tut padpiszycia, a pop paświencie, -

Budzie ũsio dobra. usiudy paszencie
Num. bratcy, wypjem pa czarce usie:
Baciuszka kryŹ i krapidla niasie!⁹

JednakŹe biedny chłop białoruski nie poddawał się namowom. W wierszu *Chreshiny Maciuka* bohater twierdził, Źe jest „tutejszy”, „swoj czaławiek”, mieszkający i pracujący na tej ziemi od pokoleń i od wieków. W imieniu wszystkich zebranych wystąpił chłop Maciej. Będąc największym autorytetem dla pobliskich wiosek i mieszkańców okolicy dał przykład prawdziwej odwagi, poświęcenia i wiary, gdy na namowy kniazia Chowańskiego by przyjąć prawosławie odpowiedział, Źe wiary ani on, ani inni nie zmienia, nie odstąpią od jej dogmatów i nie pomogą tu ani perswazje, ani kary, ani różgi, gdyż oni - wierzący i praktykujący - są silniejsi od wszelkich kar cielesnych, bicia i nahaŹek. Autor ustami bohaterów sprzeciwia się wszelkim naciskom, gwałtom, zniewoleniom, oficjalnym nakazom w sprawach wiary.

NadumaŹ, kaŹu, kab sto katoŹ
Drali mnie skuru, piakli na ahniu,
Ja wiery swajej tyki nia zmianu!

Jak kryknu heta: „ej bijcieŹ macniej,
Macniejszy ad wiery waszaj Maciej!” (D., s. 35)

Utwór jest bogaty w atmosferę religijną, która splata się nierozdzielnie z problematyką niepodległościową i narodową dzięki zestawom obrazowym, sakralnej symbolice i nasyceniu słowem. Wyrażają one niezachwianą wiarę ludu, zdecydowanie, upór i pewność swego wyboru. Sens ideowy utworu przejawia się w treściach społecznych, opiera się na problemach narodowego zniewolenia, wyrasta z symbiozy elementów obrzędowo-ludowych, obyczajowo-rodzinnych w połączeniu z umiłowaniem ziemi ojczystej, głęboką religijnością i patriotyzmem.

W sposób bezpośredni wypowiada również poeta głęboką wiarę ludu białoruskiego w istnienie opatrności i sprawiedliwości, jeśli nie na tej ziemi, nie w tym Źyciu, to chociaŹ w Źyciu pozagrobowym. Musi przecieŹ

⁹ *Dudka Białaruskaja Macieja Buraczka*, Kraków 1891, s. 34. (Cytaty pochodzące z tego wydania oznaczono w tekście literą „D”).

nastąpić wyrównanie rachunków, zapłata za winy, kara za grzechy dla tych, którzy byli okrutni, bezwzględni oraz zadośćuczynienie za biedę, nędzę i cierpienia. I gdy chłop Maciej w wierszu *Był u czyścy* na prośbę pokutującego ekonomy trafił do czyśca, by swoim przebaczeniem uwolnić go od straszliwych mąk, przekonał się, że spotkać tam można cierpiących panów, generałów, żebraków, księży, kobiet i tylko chłopów było mało, gdyż swoje wycierpieli oni już na ziemi.

Z muzykoŭ tut nie nadto kab szmat.
 A ũsio bolsz dyk bahatych panoŭ.
 Na ziamli adciarpieŭszy. nasz brat
 Na toj swiet jak pa maŝle paszoŭ.
 A panam dyk i trudna ciarpieć
 Biaz prywyczki, dyk stohnuć, aź strach! (D., s. 70)

W wierszu *Nie usim adna śmierć* wiara w boską sprawiedliwość pozwala biednemu, opuszczonemu, głodującemu chłopu umierać po spowiedzi i rozgrzeszeniu spokojnie, cicho, w czasie snu. Spokojna, bogobojna śmierć jest tu pojmowana jako wyzwolenie z codziennych trosk, biedy, kłopotów, upodlenia. W tym samym czasie bogaty i okrutny pan nie może pożegnać się z życiem, gdyż szkoda mu nagromadzonego majątku, nagrabionych pieniędzy i bogactw. Przez całe życie hulał, grabił, nigdy nie pracował, krzywdził naród i swoich poddanych myśląc, że będzie na tej ziemi pędził „wieczny żywot”, ale inaczej postanowił Bóg i przysłała śmierć.

Umarylasia śmierć, pan rawie
 Umirać ani mysle sabie.
 Aż kaszulu parwaŭ, koŭdru rwie
 I usio hroszy pad brucha hrabie.
 Kali dzyń-dzyliń, szuść: ksiondz pryszoŭ!
 Śmierć kasoj jak machnula z placza, -
 Pan jak rezany woł, tak zaroŭ,
 Czort duszu zachapiŭ zharacza (S., s. 28-29)

Poemat *Kiepska budzie* jest prześląknięty emocjonalną potrzebą kontaktu człowieka z boską mocą. Przeżywający swój ciężki los, skomplikowane stosunki z otoczeniem Alindarka zwraca się do Boga, by osiągnąć

wewnętrzny spokój, indywidualny ład, poczucie sprawiedliwości za przeżyte zło, cierpienia, zadośćuczynienie za wrogość, napastliwość, otaczającą nienawiść i chłód. Aresztowany i wrzucony do ciemnicy bohater poczuł się jak inni prześladowani od wieków za wiarę i przekonania chłopi.

I zapiarli, jak za wieru
W ciemnicach kališ heta
Zamykali sia ad swieta.
Ciomna, zimna... prytilitca
Niama kudy! A kahaniec.
Jakby hubka, tolki tlitca... (D., s. 56-57)

Z ogromną ufnością w moc boską rozpoczyna w ciemnicy bohater modły. Prosi bożej łaski, oczekuje sprawiedliwości i prawdy. Po męczącej nocy, w budzącym się słonecznym dniu, w promieniach słońca, które przenikają do ciemnicy, aresztu i do więzienia widzi Alindarka łaskawość Stwórcy, wierzy w jego siłę i moc. Nie poddaje się ani zwątpieniom, ani strachom, ani obawom, ani zastraszaniu.

Zašpiawali my ražaniec:
Piajom, placzym, až halosim.
Božaj łaski - Praũdy prosim!
W takim jęku, za slazami
I pasnuli u toj jamie!
Abudzišsia ja z ździwienia:
Hladzić ũ szczelaczk u pramienie!
Ja padumaũ: łaskaž Boža
I siudy pralezci može?
Ahladajusia wakola.
Jakby szukaũ i tut Boha.
Mnie zrabilasia wasola.
Nie bajusia ja nikoha.
Znoũ ražaniec. „Bug ucieczka”. (D., s. 57)

Wśród utworów Bahuszewicza odnajdujemy różnorodne formy obecności tematyki religijnej. W wierszu *Praũda* występują elementy w kształcie modlitwy i bezpośredniego zwrotu do Boga. Motywacją tego jest konkretna prośba, wypowiedane życzenia wynikające nie tylko z ziemskich,

materialnych potrzeb, ale i z emocjonalnych przeżyć chłopów, ich wewnętrznych przekonań. Dostrzegają oni odejście od prawdy i sprawiedliwości, co doprowadza do nędzy wiejskiego bytowania, chłopskiej niedoli, osamotnienia i pustki. Wyraża się to w powtarzających się wołaniach do Boga o beznadziejności życia i w prośbach, by Bóg odwrócił zły los i ciężką dolę.

Oj Bożaž moj Bože, nasztož ja radziŭsia?!
Oj, nasztož mnie dana taja maja mowa.
Jak ja nia umieju skazać toja słowa.
Kab jaho paczuli, kab jaho paznali. (D., s. 22)

Oj Božež moj Bože, waźmiž maje woczy!
Na sztož tyja wuszy, jak nia czuć niczoha
Ni ad ludcoŭ dobrych, ni z nieba ad Boha? (D., s. 23)

Prasiŭ Boha laski: „adwiarni ty Bože
Zluj u naszu dolu na suchija puszczy”. (D., s. 23)

Przenika utwór ogromna wiara w sprawiedliwość i moc Stwórcy, który może zagwarantować uniwersalny porządek, wysłuchać prośb i sprowadzić na ziemię jedyną i niepowtarzalną prawdę, która by obowiązywała i była jednakowa dla wszystkich bez względu na pochodzenie, stan majątkowy i znaczenie. Poeta upomina się o najbardziej pokrzywdzonych, w ich imieniu składa skargi na niedolę i nędzę ludzką i wyraża nadzieję i prośbę o spokój, światło i szczęście w przyszłości.

Da paszliž ty Bože Praŭdu swaju tuju
Z nieba na ziamielku slazmi zalituju!
Pasyłaŭ Ty Syna. Jaho nia paznali:
Muczylu za praŭdu, silaj pakanali.
Paszliž ciapier Ducha, da paszli biaz ciela.
Kab usia ziamielka adnu p r a ŭ d u miela! (D., s. 24)

W stanie samotności, osierocenia, zagubienia w świecie następuje osobisty, indywidualny kontakt bohatera z Bogiem, zespolenie jego uczuciowych marzeń, pragnień w lirycznym wyznaniu wiary i nadziei w opiekę i pomoc boską. W tych pojedynczych doświadczeniach uogólnił poeta

powszechnie istniejący wśród ludu białoruskiego w tym czasie nastroj, oddźwięk nadziei, przyzwyczajęń, wiary i ufności w boską pomoc, opiekę, sprawiedliwość i miłość. Scenka rodzajowa, pojedyncze zdarzenie, konkretny fakt przeradzają się w uogólnienie, urastają do wymiaru symbolu. W okresie burzliwych przemian w drugiej połowie XIX wieku w kontakcie z Bogiem szukali prości mieszkańcy ziemi białoruskiej odpowiedzi na najbardziej istotne pytania na temat bytu, światopoglądu, świadomości i wiary. Są one ważne dla każdego człowieka w każdej epoce. Czujny obserwator rzeczywistości, znawca doli chłopca i biedoty, układow, warunków, kontaktów społecznych Bahuszewicz przemawia w imieniu ludu, narodu białoruskiego, domagając się miłosierdzia, sprawiedliwości, lepszego losu dla żyjących w nędzy i krzywdzie, wydziedziczonych i poddanych różnorodnym naciskom.

W omawianych tekstach ważne są owe bezpośrednie chłopskie wyznania wiary, określające stopień autentyczności ich przeżyć. Bahuszewicza interesują ludzie wsi, chłopska odrębność i wytrwałość w dążeniu do celu, w walce o swoją wiarę, możliwość spokojnej praktyki religijnej zgodnej z obyczajowością i tradycją wiejską. Oszczędny w słowach, spokojny, po chłopsku praktyczny i konkretny, wykorzystując inspiracje folklorystyczne, ludowe i literackie, dotknął poeta tematu budzenia się chłopskiej solidarności, świadomości religijnej i narodowej, poczucia odpowiedzialności zarówno za los jednostki, jak i narodu oraz rodzenia się myślenia o przyszłości przy zachowaniu wszelkich odziedziczonych z pokolenia na pokolenie wartości moralnych i kategorii etycznych, tradycyjnej kultury narodowej i obyczajowości wiejskiej. Wyraża poeta również przeżycia osobiste, związane z tradycją, obrzędowością, konwencją literacką, historyczną i polityczną.

Obecność religii wpływa również i w sposób pośredni na charakterystykę tendencji twórczych, środków poetyckich, istotnych składników dorobku poetyckiego. W sposób pośredni o Bogu, jego wszechmocy i opatrności, dobroci i miłosierdziu świadczy urok i ład natury, gdyż Bóg przemawia również poprzez swoje dzieło, piękno widzialnej przyrody, jej poszczególne elementy, wspaniałą urodę całego świata:

Skaŭronaczki Boha chwalać,
A pastuszki ahoń palać,
A i słonaczka pryhrela:

Aż mnie u duszy pajaśniela.
 Da paludnia iszli hetak
 Pry darozie szmat i kwictak:
 To praleski, to sasonka
 Wyhrawaje Boża słonka (D., s. 60).

Zintegrowany z przyrodą, dziełem Boga, los i byt każdego człowieka powinien być godny. Nawet człowieka nieszczęśliwego, biednego, świadomego swoich grzechów i win, ale ufne go w zmiłowanie, w moc modlitwy, w miłosierdzie, bo Bóg stworzył ziemski świat, jednakowe warunki, poglądy, równość dla wszystkich. Na ziemi panuje jednak krzywda ludzi ubogich i słabych, niewola, nierówność, cierpienia zadawane biednym przez bogatych, mających władzę, sytych, szczęśliwych i możnych. Silna orientacja społeczna, żywa problematyka narodowa, ekonomiczna, polityczna i humanistyczna jest wzmocniona u Bahuszewicza elementami religijnymi, błagalnymi, zwrotami ludu do Boga, by nauczył żyć w miłości, ufności, walczyć o wolność i sprawiedliwość, bo tego brakuje na ziemskim świecie.

Motywy religijne przewijają się przez twórczość Bahuszewicza w sposób zróżnicowany. Szczególne znaczenie przybierają symbole, a wśród nich krzyż¹⁰ jako wyraz wartości i nadziei najwyższej, kary i pokuty najcięższej, znak męki i odkupienia, formy najistotniejszej i najbardziej znanej w sakralnej symbolice kultury i literatury europejskiej (czysty krzyż pastaŭ Boh!; pamahczy krzyż nieści; Kab nia krzyż - prapaŭ by musić?). Wykorzystywane są w charakterze symboli i inne elementy religijne, odgrywając różnorodną rolę w zróżnicowanych tematycznie utworach. Wielokrotnie pojawiają się formuły, atrybuty Stwórcy, wyrażenia i znaki wiary (kaścioł, ksiądz, dusza, Boh, duch szatański, pierażagnaŭsia, nas hresznych, czort, hrechy, Bohu pamalitca, pachwalony, prastaŭny, kataliki, pop paświence, post, chryścić, kuma, rażaniec, łaskaż Boża, pa kantyczce, hresznuju duszu, czysca, świt Boży, Matku Bozku, prasić ad Boha, szkaplery, aż u Bożeńki, djabłu, na mszu, świanconaj wadoj, wieczny żywot, piekła, u spawiedzi byŭ, boży dar, czytając madlitwy, u cerkwy honie, biaz szlubu, chryścili z wady i wiele innych). Często występują zwroty modlitewne, cytaty z opowieści biblijnych i modlitw, nazwy święt

¹⁰ Zob. F. Sielicki. *Krzyż w wierzeniach ludu Wilejszczyzny*. „Slavia Orientalis”, 1989, nr 3-4, s. 447-451.

i świętych (np. ad Kalad, Pakrowa była, Anioł pański, Żywoty świątych, dzień Zwiastawania, pośle Kalad, Jurija światoha, u dzień zaduszny, „Anioł Pański” hawary, Na wieki i aman! i inne) oraz odsyłanie do znanych faktów z Biblii i Testamentu przy charakterystyce np. kobiet:

Czort babu peŭna dobra znaŭ
Jeszcze tahdy, jak jabłyk krala Ewa
U rai bożym, hdzieści tam,
Z taho praklataho praz Boha drewa,
Szto praz jaho prapaŭ Adam! (D., s. 46)

Wykorzystuje Bahuszewicz również powszechnie znane i używane zwroty religijne, okrzyki, błagania, podziękowania, wyrażane prośby lub modlitwy o wolę i siłę wytrwania (Kabże Boh nie dawioł na toj sud druhi raz!; Boże pamaży!; Budzie Bohu j ludziom hodny; Tut pakuta, tut i hrech; Bożej łaski - Praŭdy prosim; Dziakuj Bohu, chwalić Boha; Budu Boha malić za ciabie, za dziecię!; Niachaj Boh ścieraże tam być czaławiekul; Dziakuj tabie Boże, Boże Ty zlitujsia!; Dy żywiom my u Bożym strachu; prasiż ty u Boha mali dla Boskaj miłości; Kab ze hora Boh nia daŭ; Musić Boh jaho z duszoju - Razam woźmie, razam daŭ! i inne).

Te i inne zmienne i zróżnicowane środki językowe, stylistyczne, frazeologiczne i leksykalne wplecione są w utwory o problematyce społecznej, o zwykłym, codziennym życiu, ludzkim bytowaniu, przyziemnych sprawach białoruskiej wsi. Pokazują one, że religia, wiara są częścią, elementem narodowej tradycji, kultury, ludowej obrzędowości, istnieją jako najważniejsze punkty oparcia, nadziei, ufności i ocalenia. Pomagają zrozumieć i określić postawę wobec innych ludzi, narodu, tradycji i wiary, stosunek do świata i różnorodnych obszarów życia. Użyte środki artystyczne odzwierciedlają religijność, częstokroć przywołując przedmioty, elementy bytu, codziennego życia, wykonywane czynności, a także kulturowe i folklorystyczno-obrzędowe asocjacje. Same w sobie te przedmioty nie mogą mieć wartości sakralnej i tylko człowiek, jego skojarzenia, psychika, wiara, przekonania nadają im wartość, znaczenie, religijną symbolikę.

Występujące w utworach Bahuszewicza środki artystyczne, zabiegi kompozycyjne, sposoby wypowiedzi poetyckiej, wybrane idee, tematy, sprawy służą przedstawianiu wzajemnych relacji między grupami i war-

stwami społecznymi, oddzielnymi jednostkami, pomagają zobaczyć i zrozumieć człowieka w świecie współczesnym i przyszłym, jego obowiązki, prawa, osiągnięcia, uprawnienia, straty, powinności, kontakty z Bogiem i innymi ludźmi. Elementy religijne zawarte w powstających w okresie burzliwych przemian niektórych utworach Bahuszewicza rodzą refleksje moralno-etyczne, powodują rozważania na temat natury, bytu, sytuacji jednostki i społeczeństwa, ich emocjonalnych przeżyć i potrzeb szczególnie w momencie budzenia się świadomości i dumy narodowej. Są to kwestie nie tylko najistotniejsze dla każdego mieszkańca ziemi białoruskiej, ale i dla każdego człowieka bez względu na głębię, moc, siłę, szczerłość i znaczenie doświadczeń związanych z obrzędowością, religijnym kultem i wiarą. Są one najważniejsze dla kulturowych i duchowych przemian narodów, łącząc i nierozzerwalnie ze sobą splatając „sprawy religii i bytu narodowego, duchowości i Kościoła, chrześcijaństwa i kultury, tak właśnie, na styku tych dwóch światów chrześcijańskich, zachodniego i wschodniego się rozgrywające”¹¹.

¹¹ R. Łużny, *Dziedzictwo chrześcijańskiego Wschodu słowiańskiego a życie kulturalne w Polsce - wczoraj i dziś*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historycznoliterackie”, z. 89, Kraków 1994, s. 112.